

„Milost Pána Ježíše se všemi“

1. Problém

Je málo míst Nového zákona, při jejichž výkladu by textová kritika hrála takovou roli, jako poslední věta bible – závěrečné požehnání z knihy Zjevení Janova (Zj 22,21). Proto jsem se rozhodl památku velkého akademického učitele Jana Merella, který z českých biblistů zanechal dosud největší dědictví v oboru textologie, uctít několika exegetickými poznámkami právě k tomuto verši.

Svou literární formou (požehnání) i svou funkcí (část liturgie) je to výroky, který zapadá do struktury Zjevení Janova, v němž nad vyprávěním o dějinných a kosmických pohromách posledních dní, probleskují jako nadějný pohled do božího království úryvky nebeské liturgie „církvě zvítězilé“ (Zj 4,8b.11; 5,9b–10.12b.13b; 7,10b.12b.17–18; 15,3b–4; 16,5b–6.7b; 19,1b–2.5b 6b–8, srv. 18,2b–8 – slova anděla). Kromě apokalyptického a liturgického rozměru zahrnuje kniha Zjevení i epistolární prvky na začátku (1,4–8 a kapitoly 2 a 3) a na konci. Na konci je to právě závěrečné požehnání, v němž se liturgická a epistolární rovina spojují v jeden celek.

Teologicky však čtenář (posluchač) Zjevení pociťuje jisté rozpaky, když závěrečné požehnání, které vyhlašuje boží milost (χάρις) všem, srovná s důrazem na rozhodující roli (dobrých) skutků (ἔργα) těch, kteří již mohou zpívat nebeskou liturgii (13,13; srv. 2,2.5 [„...jednej jako dřív“]; 2,23; 18,6; 20,12n; 22,12). To se zdá být v rozporu s důrazem apoštola Pavla na svobodnou milost boží: „všichni zhřešili a jsou daleko od Boží slávy; jsou ospravedlňováni zadarmo jeho milostí vykoupením v Kristu Ježíši“ (Ř 3,23b–24). Přitom i v knize Zjevení je v kapitole 22,21 univerzální platnost božího slitování zdůrazněna snad ještě více než u Pavla.

Strukturou má závěrečná věta křesťanské bible své nejbližší období právě u Pavla: „Milost Pána Ježíše Krista buď s vámi“ a „Milost našeho Pána Ježíše Nicméně v závěru knihy Zjevení zní závěrečné požehnání: „Milost Pána Ježíše se všemi.“

Problém se vyostří, když si uvědomíme, že některé části knihy Zjevení lze číst jako polemiku s teologií apoštola Pavla: Mlčení o Pavlovi jako zakladateli křesťanské obce v Efezu v Zj 2,1–7 nebo polemiku s těmi, kdo jedí maso obětované modlám (φραγεῖν εἰδωλόθυστα) v Zj 2,14, což Pavel

dovoloval (1K 8,4–6; 10,25–27),¹¹⁰ i když zakazoval účast na kultických hostinách (1K 10,14–22).¹¹¹ Zdá se tedy, že Jan Teolog měl k apoštolu Pavlovi nedůvěru. Jak potom do jeho myšlení zapadá výrok o nepodmíněném božím slitování?

2. Stav řeckého textu (zkratky podle kritických edic)

Většinový (byzantský) text posledního verše bible zní:

Ἡ χάρις τοῦ κυρίου Ἰησοῦ μετὰ πάντων τῶν ἁγίων (M, syr, copt)¹¹²

Milost Pána Ježíše se všemi svatými

podobné je znění, jehož nejstarším zástupcem je sám Sinajský kodex:

Ἡ χάρις τοῦ κυρίου Ἰησοῦ μετὰ τῶν ἁγίων (α, it – cod. *Gigas I*, část koptských rukopisů)

Milost Pána Ježíše se svatými

Tzv. *Textus receptus*, Vulgata Clementina, většina rukopisů Italy, část rukopisů Sixtinské verze stejně jako etiopské překlady čtou

Ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν

Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis

Milost Pána Ježíše se všemi vámi

Kodex Alexandrijský stejně jako rekonstrukce původního textu Vulgaty od Hieronyma (Jeronýma) ze Stridonu (J. Wordsworth – H. J. White) mají krátké znění

Ἡ χάρις τοῦ κυρίου Ἰησοῦ μετὰ πάντων

Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus

Milost našeho Pána Ježíše Krista se všemi

Jeho latinskou analogií je text, který měl ve své bibli latinský církevní otec Beatus z Liebana v osmém století

Gratia Domini Jesu Christi cum omnibus hominibus

Milost Pána Ježíše Krista se všemi lidmi

¹¹⁰ Český ekumenický překlad (ČEP) rozdíl mezi Pavlem a knihou Zjevení stírá.

¹¹¹ Viz I. BOXALL, „For Paul“ or „For Cephas“? The Book of Revelation and the Early Asian Christianity, in *Studying and Reading* (FS J. Ashton) (JSNTS 153), Sheffield: Sheffield Academic Press 1998, 198–218, zde zvl. 216nn; srv. J. KARRER, *Die Johannesoffenbarung als Brief* (FRLANT 140), Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1986, 89.

¹¹² Používáme některé zkratky z běžně užívaných kritických edic Münsterského Institutu pro výzkum textu Nového zákona.

Zato latinští církevní otcové Apringius a Primasius (oba 6. stol.) tento verš ve svých biblích zřejmě neměli.

Když bychom vzali v úvahu verze dalších ne zcela bezvýznamných řeckých rukopisů, můžeme sestavit přehled všech odchylek v druhé části věty¹¹³

se všemi
se všemi lidmi
se všemi vámi
se všemi námi
se svatými
s jeho svatými
se všemi svatými
se všemi jeho svatými
(nic)¹¹⁴

Známý religionista Wilhelm Bousset pokládal za původní verzi „se svatými“ s tím, že znění „všemi“ (πάντων) vzniklo chybou při opisování slova „svatými“ (τῶν ἁγίων).¹¹⁵ Ernst Lohmeyer jeho stanovisko podpořil poukazem na to, že písař mohl být ovlivněn absencí slova „svatí“ ve známých a tehdy zřejmě rozšířených požehnáních z Pavlových epistol.¹¹⁶ Z druhé strany lze tuto úvahu opřít o skutečnost, že výraz „svatí“ (ἅγιοι) se ve Zjevení Janově objevuje třináctkrát¹¹⁷ a znění „se všemi“ by bylo v rozporu s některými výroky Jana Teologa.¹¹⁸ Verze „...se všemi svatými“ se v nejnovějších překladech bible objevuje v The New Revised Standard Version (1989).¹¹⁹

¹¹³ Podobný přehled viz v: B. M. METZGER, *A Textual Commentary on the Greek New Testament*, London: United Bible Societies 1971 (s pověřením ekumenické komise).

¹¹⁴ H. KRAFT ve svém komentáři (HbNT 16a, Tübingen: Mohr – Siebeck 1974) měl za to, že požehnání bylo doplněno, aby celá kniha získala apoštolský ráz. Textově kritický náleze, a zejména skutečnost, že celá kniha je vědomě propojena epistolárními prvky, to vyvracejí.

¹¹⁵ W. BOUSSET, *Die Offenbarung Johannis* (KEK 16), Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1966 (6. vyd.), 460.

¹¹⁶ E. LOHMEYER, *Die Offenbarung des Johannes* (HbNT 16), Tübingen: Mohr – Siebeck 1953 (2. vyd.), ad loc.

¹¹⁷ D. E. AUNE, *Revelation 17–22* (WBC 52c), Nashville: Thomas Nelson 1998, 1241.

¹¹⁸ R. H. CHARLES, *The Revelation of St. John II* (CEC), Edinburgh: T.&T. Clark 1959 (reprint), 446.

¹¹⁹ Vlastně jen zůstal nezměněn text starší verze (Revised Standard Version) z roku 1946. Překlad The New International Version (1973) převzal tento v podstatě

Překlady z reformační doby (Lutherův, King James Version, Kralický překlad, italský překlad Giovanni Diodatiho, podobně jako ruský Synodní [verze 1852] a mnoho jiných) jsou založeny na *textus receptus*.

Současné rekonstrukce původního řeckého textu se dosti jednoznačně přiklánějí k verzi „Milost Pána Ježíše se všemi“. Je dosvědčena přinejmenším tak dobře jako kterákoli z ostatních verzí¹²⁰ a věcně pro ni mluví skutečnost, že všechna ostatní čtení (s výjimkou latinského znění u Beata) jsou poznamenána snahou setřít univerzálnost Boží nepodmíněné milosti, kterou věta „Milost Pána Ježíše se všemi“ vyjadřuje. Proto ji jako závěr celé bible čteme v naprosté většině nových překladů (Traduction oécumenique [1993]; Lutherbibel, revidiert [1984]; český ekumenický překlad [1979]; slovenský ekumenický překlad [1995]; ruský literární překlad [první část z r. 1997]; německý překlad Ulricha Wilckense [1970] a všechny překlady do hovorových jazyků [Common Language Translations]) i komentáře.¹²¹

Zvláštní a pro mnohé čtenáře provokativní charakter posledního verše bible nelze tedy potlačit tím, že bychom verzi „...se všemi“ prohlásili za druhotný text.

3. Zj 22,21 a teologie knihy Zjevení Janova

Protože soteriologie knihy Zjevení je bližší učení o spáse z listu Jakubova (spasení z víry a ze skutků) než učení apoštola Pavla, vztahovali někteří

byzantský text, ale přeložil jej komunikativně „...s božím lidem“ („...with God's people“). Byzantský text také zůstal podkladem pro překlad tohoto místa do novořečtiny („...me olús tús pistús“) z r. 1989.

¹²⁰ Podrobné doklady v: Metzger, Textual Commentary (viz výše pozn. 4), 766–767.

¹²¹ G. B. CAIRD, BNTC, London: A. & Ch. Black 1966
H. KRAFT, HbNT 16a, Tübingen: Mohr-Siebeck 1974
J. ROLOFF, ZBK!, Zürich: Theologischer Verlag 1984
U. B. MÜLLER, ÖTK 19, Gütersloh – Würzburg: Mohn Verlag – Echer Verlag 1984
M. E. BORING, Interpretation, Louisville: John Knox Press 1989
E. LOHSE, NTD, Göttingen – Zürich: Vandenhoeck & Ruprecht 1993 (8. vyd.)
W. J. HARRINGTON, Sacra pagina 16, Collegeville, MN: The Liturgical Press 1993
(Zkratky edic dle S. M. Schwertener, Internationales Abkürzungsverzeichnis für Theologie und Grenzgebiete, Berlin – New York: de Gruyter 1992 [2. vyd.])

badatelé závěr požehnání („se všemi“) jen na čtenáře/posлуhače Zjevení Janova. Podobně lze chápat i výrok z verše 17b: „Kdo žízni, ať přistoupí; kdo touží, ať zadarmo nabere vody života“. Je to slovo inspirované pro-rockou knihou Izajáš (55,1), má obdobu ve Zj 21,6 a odráží starší tradici, která vyjadřuje Ježíšův význam. Jejím nejznámějším dokladem je rozhovor o vodě života z Janova evangelia (zejména 7,37b–38a).¹²² I když bezprostřední adresáti výzvy k čerpání vody života zdarma jsou ve Zj 21 křesťané, kteří odolali pokušení, je zřejmé, že ve svém základním zaměření překračuje toto požehnání společenství původních čtenářů a je autorem zamýšleno jako poselství světu.¹²³

Především je celá kniha zjevením, ujištěním, ne prostou zprávou: Jde o to, že všechna utrpení, jimiž může Boží lid procházet, nejsou čarou přes Boží rozpočet, ale jsou zakalkulovány do jeho obrazu dějin, jsou součástí Božího $\delta\epsilon\iota$ $\mu\acute{\epsilon}\lambda\lambda\epsilon\iota$ $\gamma\epsilon\nu\acute{\epsilon}\sigma\theta\alpha\iota$ (1,1.19) a ztrácejí tak svou osudovou moc. Koncem bude až Boží soud a nastolení spravedlnosti nového věku.

Za druhé, jak vidíme, nejde v prvé řadě zavržení zlých. Prorocký výrok v 22,11 vede čtenáře k tomu, aby se ztotožnili se spravedlivými a nezůstali „venku“ ($\epsilon\zeta\omega$ – stv. 22,15).

Za třetí jsou hříšníci vyličení jako oběti Satana (Draka, Góga a Magóga, Smrti), který byl přemožen a na nebi již ztratil moc. Vyprávění o trestech nad hříšníky fungují ve vyprávění jako vyhlášení konečného zničení všeho zla i Zlého.

Konečně je výzva k přijetí vody života umístěna na začátek doby spasení, kdy již pokušení a odpadlictví bylo překonáno.¹²⁴ Výroky ze závěru knihy se proto vztahují na národy ($\epsilon\theta\nu\eta$ – 21,24; 22,2), které budou pod stromem života uzdraveny a pozvány pít vodu života. Pro proroka mělo pití vody života pochopitelně podobu účasti na eucharistickém Stolu,¹²⁵ ale Stůl Páně je předjímkou konečného (eschatologického) spasení. Horizontem dějin je otevřená možnost záchrany každého člověka: „A **všechno** stvoření na nebi, na zemi, pod zemí i v moři, **všecko**, co v nich jest, slyšel jsem volat: ‚Tomu, jenž sedí na trůnu, i Beránkovi dobrořečení, čest sláva

¹²² M. A. DAISE, „If Anyone Thirsts, Let That One Come to Me and Drink“: The Literary Texture of John 7:37b–38a, *JBL* 122 (2003), 687–699; jde o společný motiv, který se uvádí jako argument pro to, že Zjevení a Janovo evangelium i Janovy epístoly mohly přece jen vzniknout ve stejném prostředí.

¹²³ Neznamená to samozřejmě, že by Zj 22,17b a 21 bylo možno chápat jako argumenty pro myšlenku apokatastaze, jak ji chápal Órigenés (např. *de principiis* III,6,5).

i moc na věky věků!“ (Zj 5,13).¹²⁶ To je obraz konečného spasení (srv. 15:4 „...všechny národy přijdou“).

Shrnuji: Závěrečné požehnání může být jako výraz základního vztahu Boha k lidem být shrnutím celé knihy Zjevení.

4. Boží milost jako kámen úrazu

Ve Zj 22,18–19 čteme varování před jakýmkoli pokusem změnit znění knihy. Jsou to slova odvozená od Dt 13,1 a mají obdobu v několika apokalyptických textech, např. 1 Hen 104,10nn; 2 Hen 48,7; Aristeův list 310n. Od vzniku biblického kánonu byla tato slova chápána jako výrok o celém textu bible. A přece, právě poslední verš bible byl, jak jsme viděli, předmětem prepisů, krácení i doplňků. Korektoři tak vlastně riskovali tresty na věčnosti, ale nemohli se smířit s tím, že by Boží slitování přijali opravdu jako slitování („milost“) a museli je proto přát i všem ostatním. Přijmout Boží milost není žádná laciná naděje. Je spojena s přebudováním celé osobnosti, s pokáním. Protože slitování, které člověk přijímá jako svou naději, pochopitelně musí přát také druhým.

¹²⁴ Jiří Mrázek chápe celou knihu Zjevení jako přehled toho, co se v dějinách již přihodilo (Praha, přednášky 2002–2003).

¹²⁵ Viz M. A. KAWANAGH, *Apoc. 22:6–21 as Concluding Liturgical Dialogue*, Rome Pontifical Georgian University 1984.

¹²⁶ Je zajímavé, že problém univerzální nabídky a univerzální platnosti požehnání tematizoval jediný mně známý komentář ke knize Zjevení: E. E. Boring (viz výše pozn. 12), s. 226nn.